

ЕКОЛОГІЧНА РЕНТА І ПРОБЛЕМА ПЛАТНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ АСИМІЛЯЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА

В.М. Боронос, канд. екон. наук, професор;

М.В. Костель,

Сумський державний університет, м. Суми

У статті проведено критичний аналіз науково-методичних підходів до визначення сутності екологічної ренти як окремого виду природоресурсної ренти, розглянуто умови виникнення екологічної ренти, фактори, що впливають на її розмір, її функції в економічному механізмі природокористування. Виявлено суперечності у сфері теоретико-методологічних досліджень екологічної ренти.

Ключові слова: екологічна рента, довілля, асиміляційний потенціал, квазірента.

В статье проведен критический анализ научно-методических подходов к определению сущности экологической ренты как отдельного вида природоресурсной ренты, рассмотрены условия возникновения экологической ренты, факторы, влияющие на её размер, её функции в экономическом механизме природопользования. Выявлены противоречия в сфере теоретико-методологических исследований экологической ренты.

Ключевые слова: экологическая рента, окружающая среда, ассимиляционный потенциал, квазирента.

ВСТУП

Асиміляційна здатність природного середовища щодо викидів шкідливих речовин та енергії у результаті господарської діяльності є однією з найбільш важливих форм стійкості екосистем стосовно антропогенного впливу, тому проблема використання асиміляційного потенціалу сьогодні набуває особливої актуальності. Проте саме оцінка обмеженої здатності екологічних систем до нейтралізації та знешкодження у певних межах шкідливих викидів сьогодні та встановлення обґрунтованої плати за її використання є найменш розробленою. Підтвердженням цього є значна кількість публікацій, присвячених дослідженню доходу (прибутку, надприбутку), який отримує природокористувач унаслідок використання щодо кращих асиміляційних можливостей середовища та пошуку можливих механізмів його вилучення та розподілу. Цей дохід розглядається як екологічна рента. Серед вітчизняних і зарубіжних учених, які досліджують проблеми утворення а розподілу екологічної ренти, трансформації рентних відносин, взаємозв'язку екологічних збитків і рентних доходів, ролі ренти у процесі відтворення природних ресурсів варто відзначити внесок Балацького О.Ф., Веклич О.О., Данилишина Б.М., Данилова-Даниляня В.І., Мельника Л.Г., Міщенко В.С., Рюміної О.В., Теліженка О.М., Шостак Л. Б., Яковця Ю.В. та ін.

Проте категорія екологічної ренти є однією з найбільш суперечливих і найменш досліджених у сучасній економіці природокористування та охорони навколишнього середовища. О. О. Веклич, зокрема, зазначає, що дослідження теоретико-методологічних аспектів екологічної ренти перебувають на початковій стадії, наразі відсутня однозначність щодо тлумачення її сутності, взагалі не досліджено її місце у структурі народногосподарського прибутку [1].

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою цієї статті є аналіз науково-методичних підходів до визначення екологічної ренти як окремого виду природоресурсної ренти та дослідження можливості встановлення на її основі плати за використання асиміляційного потенціалу навколишнього природного середовища.

РЕЗУЛЬТАТИ

Представлені у сучасній літературі дослідження з проблем природокористування сутності екологічної ренти можна розглядати як розширення сфери дослідження загальної проблеми рентних відносин в економіці, зокрема природної ренти. Тому сутність екологічної ренти визначається сутністю природної ренти – розглядається як наслідок існування та виробничого використання різних за якістю ресурсів. Деякі автори вважають, що отримання доходу від взаємодій суб'єкта господарювання і навколишнього середовища не зводиться лише до отримання природної ренти. Це пов'язується з необхідністю виділення у сучасній системі господарювання екологічного сектора, що характеризується специфічними, властивими йому економічними категоріями, серед яких поряд із вартістю відтворення одиниці ресурсу, економічного збитку від забруднення навколишнього середовища, платежами за його забруднення тощо об'єктивно виникає екологічна рента.

Сьогодні у наукових публікаціях все частіше висловлюється думка, що саме екологічна рента у разі створення відповідних умов може використовуватися як ефективний інструмент управління природокористуванням та загалом процесів відтворення. Цими умовами є формування ефективних фінансових механізмів вилучення та розподілу екологічної ренти.

Однак реалізація будь-яких практичних заходів щодо її вилучення вимагає вирішення цілого ряду теоретичних, методичних і практичних проблем, що існують у сучасних теоретичних дослідженнях та економічних реаліях. Серед таких проблем однією з основних, на нашу думку, є відсутність єдиного підходу до визначення сфери, у якій виникає екологічна рента, неузгодженість тлумачень її сутності. На необхідності вирішення цих теоретичних проблем наголошується зокрема у роботах [1, 2, 3].

Тому, підкреслюючи особливу актуальність формування системи управління природокористуванням на основі визнання асиміляційного потенціалу як ресурсу, використання якого має бути платним, оскільки створює можливості отримання додаткового доходу природокористувачем, зазначимо, що передусім необхідно визначити теоретичну можливість установаження на основі екологічної ренти плати за використання асиміляційного потенціалу певної території.

На основі аналізу існуючих досліджень та підходів до обґрунтування сутності екологічної ренти проаналізуємо основні теоретичні та методичні положення використання екологічної ренти як інструмента управління природокористуванням і виявимо теоретичні суперечності у сфері теоретико-методологічних досліджень екологічної ренти.

Більшість науковців визначають екологічну ренту як додатковий дохід чи прибуток, який отримує природокористувач унаслідок використання ресурсів з різними екологічними характеристиками. Зокрема, Л. Г. Мельник визначає екологічну ренту як додатковий прибуток, що отримується за рахунок здатності природних ландшафтів асимілювати відходи виробництва і споживання (економічної місткості природно-антропогенних ландшафтів) [4].

О.О. Веклич під екологічною рентою розуміє додатковий дохід суб'єктів господарювання (природокористувачів) у результаті

привласнення певного еколого-економічного ефекту в грошовій або у натуральній формі від експлуатації (споживання) різних за якістю екологічних ресурсів, умов, властивостей природного середовища як середовища здійснення виробничого процесу (або середовища відтворення робочої сили) [1, 5].

Наведене визначення є досить змістовним, проте викликає деякі питання та зауваження.

По-перше, окремих пояснень потребує твердження щодо отримання еколого-економічного ефекту в натуральній формі, оскільки незрозумілим є механізм отримання такого доходу – стосовно до чого він є додатковим та на чому ґрунтується його економічна оцінка?

По-друге, у такому визначенні, на нашу думку, чітко не простежуються власне суть, характерна особливість екологічної ренти, її специфіка як особливого виду природоресурсної ренти. Тобто, чому саме екологічна рента у сучасних умовах є принципово іншим видом додаткового доходу природокористувача. Авторкою екологічна рента розглядається як специфічний різновид природної ренти, оскільки формується внаслідок використання у господарській діяльності природних ресурсів. Однак визначення має все-таки відображати сутність саме екологічної ренти.

По-третє, еколого-економічний ефект, про який іде мова, може бути забезпечений не лише екологічними властивостями (умовами природного середовища), а й упровадженням більш прогресивних технологій – інновацій екологічної спрямованості. І в цьому випадку, хоча мова йде про екологічні інновації, все ж таки загальноприйнято такий дохід класифікувати як технологічну квазіренту, що зазначає і сама О.О. Веклич.

Варто зазначити, що досить часто у площину дослідження екологічної ренти вводиться аналіз технології виробництва як фактора, що обумовлює її отримання. Зокрема, Л. Шостак наголошує, що отримання екологічної ренти визначається двома факторами: асиміляційною здатністю природного середовища та рівнем прогресивності технології, яка використовується у виробництві [6]. Ю.В. Яковець визначає екологічну ренту як надприбуток, що виникає внаслідок використання більш прогресивних технологій у природогосподарській або природоексплуатуючих сферах [7]. Однак, на нашу думку, таке визначення жодним чином не відображає, чому даний вид доходу є «екологічним» та більшою мірою характеризує так звану технологічну квазіренту, що відмічається, зокрема, у роботі [1].

Спробуємо проілюструвати графічно відмінність між додатковим доходом, який виникає внаслідок функціонування у кращих умовах виробництва, та доходом, який є результатом технологічних рішень природокористувача.

Перший випадок: екологічна рента як додатковий дохід (надприбуток) окремого природокористувача, який формується за рахунок менших витрат на забезпечення процесу виробництва, що пов'язано з функціонуванням у кращих (за екологічними характеристиками природного середовища) умовах (рис.1).

Різниця в якісних характеристиках природного середовища забезпечує економію як капітальних витрат, пов'язаних з уведенням додаткових об'єктів природоохоронного призначення, їх ремонтом, так і поточних витрат, пов'язаних з утриманням і експлуатацією зазначених об'єктів, утриманням персоналу, частини адміністративних витрат. Також екологічна рента формується за рахунок різниці у витратах, пов'язаних з утилізацією відходів, сплатою відповідних податків і зборів за викиди, скиди в атмосферне повітря, водні об'єкти та розміщення відходів.

На рис. 1 екологічна рента подана як різниця між витратами, що

здійснюють два підприємства для виготовлення однакового обсягу (Q_2) аналогічних товарів із застосуванням однакових технологій виробництва. Отже, додатковий прибуток підприємства 1, яке здійснює виробничу діяльність у кращих екологічних умовах, у розмірі, що відповідає площі ОАВ, пов'язаний виключно з дією екологічного фактора і являє собою екологічну ренту.

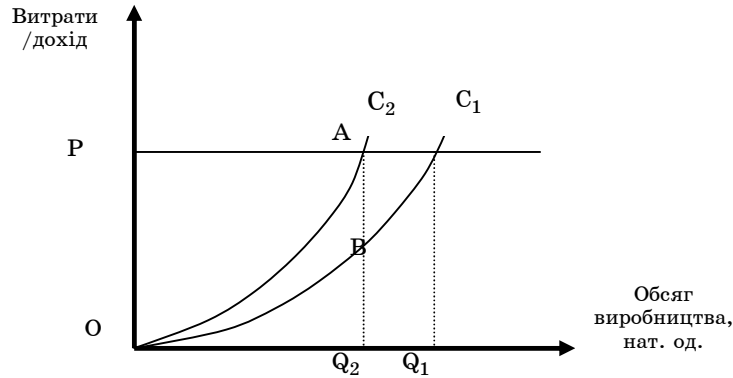

Рисунок 1 – Екологічна рента як додатковий дохід від здійснення виробничої діяльності у кращих екологічних умовах

Якщо цей додатковий прибуток виникає виключно за рахунок неоднорідності екологічних умов (якостей, властивостей тощо) здійснення господарської діяльності в межах встановлених екологічних стандартів, за умови вкладання рівновеликих капіталів, то за своїм змістом екологічна рента виступає у формі диференційної екологічної ренти I.

Другий випадок: додатковий дохід, що формується внаслідок проведення природовідтворювальних заходів, здійснення витрат на забезпечення підтримання відповідної якості екологічних благ, використання прогресивних технологій уловлювання шкідливих речовин, зменшення кількості відходів та підвищення частки їх повторного використання тощо (рис. 2). Така рента може розглядатися як форма диференційної екологічної ренти II.

Цей додатковий дохід безпосередньо залежить від параметрів технологій, що застосовуються, формується за рахунок різниці у витратах підприємств (наприклад, пов'язаних зі сплатою податків і зборів за забруднення навколишнього природного середовища). Таким чином такий прибуток виступає у формі квазіренти, утворення якої графічно подано на рис. 2, де проілюстровано, що підприємство 1 має кращу технологію уловлювання викидів (скидів) у порівнянні з підприємством 2. Залежності обсягів викидів шкідливих речовин від обсягу виробництва позначені на рисунку відповідно кривими 1 і 2. За умови виготовлення однакового обсягу продукції у розмірі Q_2 підприємство 1 здійснює викиди у розмірі V_1 , а підприємство 2 відповідно у розмірі $V_2 > V_1$. Отже, виходячи із прямої залежності суми платежів від обсягу викидів (забруднення), підприємство 1 отримує додатковий прибуток за рахунок сплати менших за розміром екологічних платежів – площа P_2P_1CD . Потрібно зазначити, що вказана залежність питомих платежів за забруднення від обсягів викидів стосується забруднення, що здійснюється в межах встановлених нормативів, понадлімітне забруднення тягне за собою необхідність сплати відповідних штрафних санкцій.

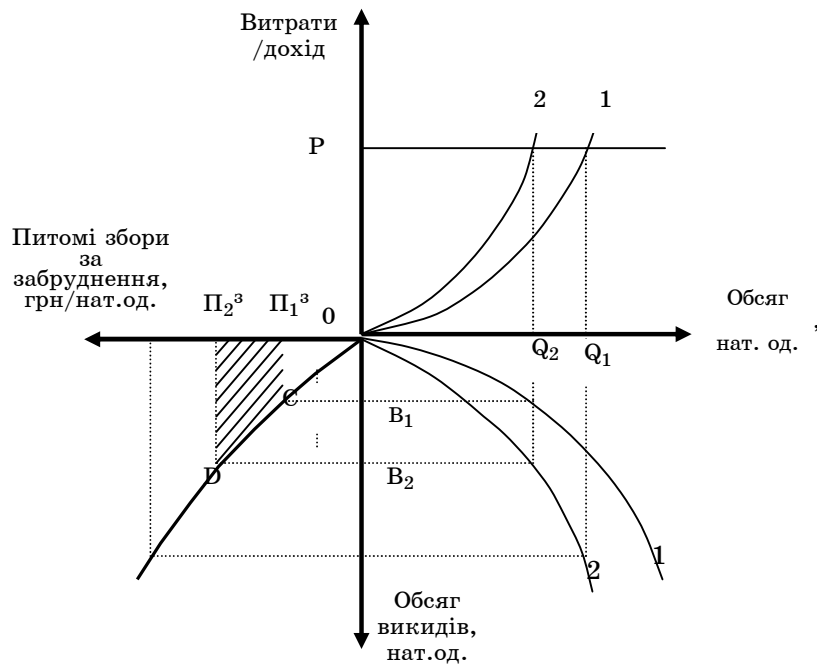

Рисунок 2 – Утворення відносної переваги (додаткового доходу) внаслідок упровадження екологічних інновацій

Ще однією теоретичною проблемою у дослідженні екологічної ренти є відсутність єдиної думки стосовно характеру її виникнення як специфічного доходу. Деякі науковці обґрунтовано стверджують, що за сучасних умов про екологічну ренту можна говорити лише як про умовний, явно не виражений дохід, тому вважають більш доцільним стосовно досліджуваної категорії використовувати термін «квазірента». Серед вітчизняних економістів Л.Б. Шостак обґрунтовує необхідність застосування терміна «екологічна квазірента», оскільки такий дохід є невидим, адже у сучасних економічних реаліях не створені умови для виникнення власне екологічної ренти [6], під якою вона розуміє дохід, що породжується господарським використанням природних ресурсів різної екологічної місткості та здатності до утилізації відходів господарювання. Передумовою появи власне екологічної ренти Л. Б. Шостак визначає у реалізації певних політичних та господарських рішень, серед яких обов'язковими є проведення адекватної вартісної оцінки природного капіталу та формування інституту фінансової відповідальності за його втрати.

Взагалі у визначенні екологічної ренти ключову роль відіграє система стандартів якості довкілля та лімітів на його забруднення.

У роботі [6] пропонується нетрадиційний підхід до встановлення стандартів, за якого стандарт визначається виходячи з мінімальних строків за найбільш прогресивними технологіями виробництва у найкращих умовах асиміляції. Тобто стандарт є абсолютним еталоном, який у практиці може і не досягатися. Тоді відносна перевага одного економічного суб'єкта перед іншим, яка визначається різницею у розмірі платежів за понадлімітне забруднення, що сплачуються за недотримання екологічних стандартів, є його екологічною квазірентою.

Проте згідно з іншим підходом порушення нормативів викидів, яке забезпечує підприємству дохід, обумовлює, на думку Ю.В. Яковця, появу принципово іншої категорії – екологічної антиренти, яка визначається як надприбуток, що отримується внаслідок хижацького використання природних ресурсів і понадлімітних викидів у навколишнє середовище [7, С. 80-81].

Не заглиблюючись у дослідження обґрунтованості виділення такого доходу природокористувача та термінологічної коректності автора (хоча у роботі [1] вказано на сумнівність такої теоретичної дефініції, як антиренти, і зазначено, що такий дохід є проявом екологічної ренти, яка поряд із ресурсоекономною чи природоохороною може проявлятися як ресурсовитратна чи природозабруднювальна), спробуємо графічно відобразити отримання природокористувачем такого доходу (рис. 3).

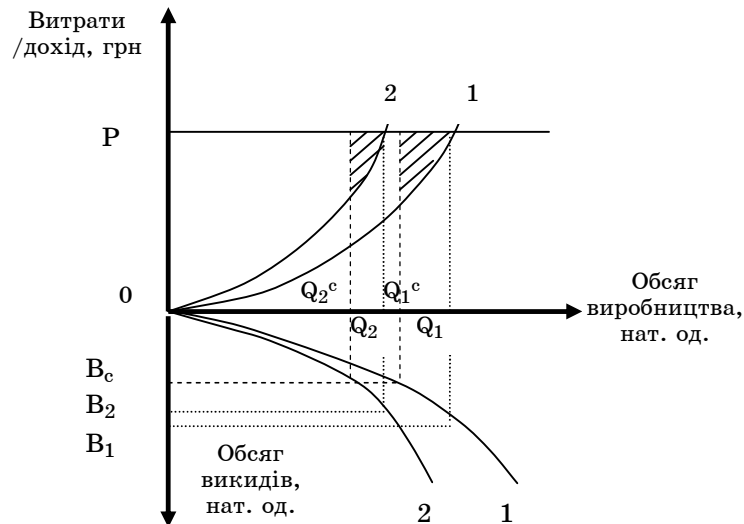

Рисунок 3 - Утворення екологічної антиренти (ресурсовитратної, природозабруднювальної екологічної ренти)

Організація ефективної системи екологічного моніторингу та контролю за дотриманням нормативів забруднення природного середовища, системи санкцій і покарань за порушення встановлених лімітів повинна запобігати отриманню природокористувачами ресурсовитратної ренти, що являє собою додатковий прибуток унаслідок «неекологічного» використання природних благ, за рахунок порушення встановлених лімітів. При цьому мова йде не про встановлення відповідності розмірів штрафів або інших санкцій за такі порушення до розмірів такої ренти, а про недопущення її отримання.

На рис. 3 графічно подані характеристики двох підприємств, які максимізують свій прибуток під час випуску продукції в обсязі відповідно Q_1 та Q_2 , при цьому обсяги викидів будуть становити B_1 та B_2 . Припустимо, що в рамках зміни екологічних стандартів якості навколишнього природного середовища встановлюється межа граничного розміру викидів, що можуть здійснювати згадані підприємства на рівні B_c .

У таких умовах підприємства мають зменшити обсяги виробництва до рівня відповідно Q_1^c і Q_2^c , які є неоптимальними з точки зору максимізації прибутку. Отже, виникає спокуса порушити встановлені вимоги, забезпечити отримання додаткового доходу (заштриховані зони на рис. 3) за рахунок навантаження на НПС (здійснення викидів понад дозволені розміри). Такий додатковий дохід можна тлумачити як екологічну антиренту (у термінології Ю. Яковця).

Забезпечити обсяги виробництва, що максимізують прибуток для підприємств (Q_1 та Q_2), можливо тільки шляхом проведення заходів, що дозволять зменшити обсяги викидів і привести їх значення до рівня встановленого нормативу.

Такі дії безумовно призведуть до збільшення граничних витрат – на

рис. 4 крива 1 зміщується вліво, при цьому оптимальний обсяг виробництва, що дозволяє підприємству максимізувати свій прибуток за умови дотримання екологічних стандартів, буде становити Q_1^* .

У даній ситуації мова йде не про втрату ренти, а про її використання на досягнення максимального ефекту від виробничої діяльності в умовах дотримання встановлених нормативів забруднення довкілля.

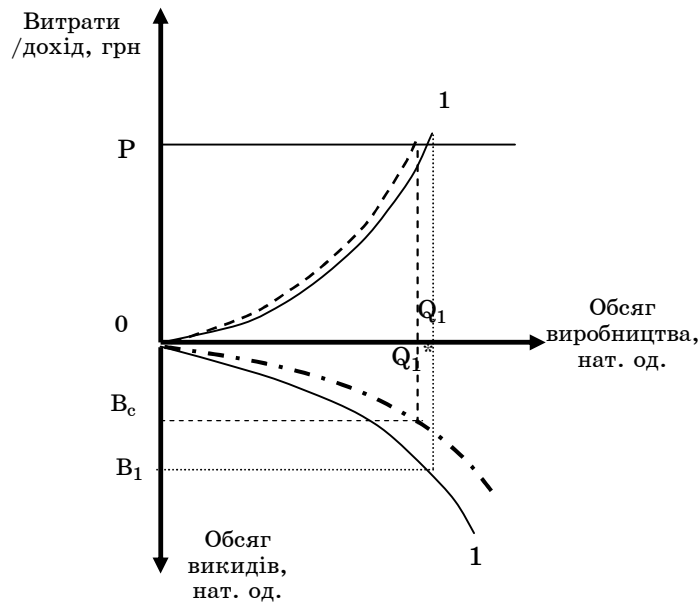

Рисунок 4 - Вплив зміни нормативів забруднення довкілля на параметри діяльності підприємства

Цільове спрямування екологічної ренти на проведення природоохоронних заходів сприяє відтворенню якісних характеристик природного середовища, що і забезпечує можливість формування екологічної ренти. Таким чином, мова йде про відтворення самої екологічної ренти.

Досліджуючи різні підходи до тлумачення сутності екологічної ренти та виявлення сфери, у якій вона виникає, необхідно сказати, що деякими авторами екологічна рента пов'язується з експлуатацією природних ресурсів, що продукують екологічні товари, і розглядається як інтегральний супутній дохід природокористувача від використання таких ресурсів. Проте великого поширення у науковій літературі такий підхід не набув.

Грунтуючись на проведеному аналізі, можна виділити фактори, що впливають на розмір ренти. По-перше, це екологічні умови здійснення діяльності природокористувачем, по-друге, враховуючи спорідненість екологічної ренти та технологічної квазіренти, до таких факторів необхідно віднести техніко-економічні, які у більш вузькому розумінні можна визначити як співвідношення між середнім та індивідуальним технологічним рівнями виробництва.

Проте близькість екологічної ренти та технологічної квазіренти є ще однією з причин, які ускладнюють формування механізму платності використання асиміляційного потенціалу на основі екологічної ренти. Адже важливо виокремити, яка частина прибутку отримана внаслідок використання природних ресурсів з кращими екологічними характеристиками, а не є наслідком господарських рішень природокористувача.

ВИСНОВКИ

Для того щоб мати можливість використовувати екологічну ренту як інструмент регулювання природокористуванням, необхідно сформулювати певні економічні, інституційні, організаційні та правові умови, які б у комплексі визначали механізм реалізації рентної політики.

Ряд існуючих проблем не дають можливості для застосування екологічної ренти як бази встановлення платежів за використання асиміляційного потенціалу відповідно до його екологічних характеристик. Серед таких проблем відзначимо:

- відсутність єдності в узагальненому тлумаченні сутності екологічної ренти як економічної категорії;
- наявність різних підходів до виокремлення сфери виникнення цього доходу;
- нечіткість визначення умов отримання екологічної ренти;
- відсутність сьогодні економічних, інституційних, організаційних та правових умов, які б у комплексі визначали механізм реалізації політики управління природокористуванням на основі екологічної ренти.

Близькість технологічної квазіренти та екологічної ренти ускладнює і без того чітко не визначений механізм виокремлення останньої.

У роботі [1] зазначається, що політико-економічне обґрунтування екологічної ренти має бути покладене в основу модифікації чинної бюджетно-фінансової системи шляхом створення гнучких диференційованих платежів рентоорієнтованого природокористування і відносить вирішення проблеми вилучення «мерехтливої» екологічної ренти до завдань фінансової науки. Проте ми вважаємо, що низка загальних теоретико-методологічних проблем, зазначених вище, не дозволяє говорити про створення сьогодні будь-яких теоретично обґрунтованих фінансових механізмів вилучення та перерозподілу екологічної ренти.

SUMMARY

ECOLOGICAL RENT AND PROBLEM OF PAYMENT FOR THE USE OF ASSIMILATORY POTENTIAL OF ENVIRONMENT

*V.M. Boronos, M.V. Kostel',
Sumy State University, Sumy*

The scientifically-methodical approaches to determination of essence of ecological rent as a separate type of natural resource rent, the conditions of occurrence of ecological rent, factors which influence on its size are considered in the article. The functions of ecological rent in the economic mechanism of nature use are investigated. Contradictions in the field of theoretical and methodical researches of ecological rent are reduced.

Key words: *ecological rent, assimilatory potential, environment, quasi-rent.*

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Веклич О. Экологическая рента: сущность, разновидности, формы / О. Веклич // Вопросы экономики. – 2006. – № 11. – С. 104 – 114.
2. Комаров М. Реализация права собственности государства на недра через изъятие природной ренты / М. Комаров, Ю. Белов // Вопросы экономики. – 2000. – № 8. – С. 71 – 83.
3. Разновидности природной ренты в России (круглый стол ИМЭПИ РАН) // Вопросы экономики. – 2005. – № 2. – Режим доступа до ресурсу: http://www.vopreco.ru/rus/archive.files/n2_2005.html
4. Мельник Л.Г. Экономические проблемы воспроизводства природной среды / Л.Г. Мельник. – Х.: Вища школа, 1988. – 159 с.
5. Веклич О. Фінансові інструменти вилучення екологічної ренти / О. Веклич // Економіка України. – 2008. – № 9. – С. 27-37.
6. Шостак Л. Утворення і розподіл квазіренти у світовому геополітичному просторі / Л. Шостак // Економіка України. – 2006. – №1. – С. 52-58.
7. Яковец Ю.В. Рента, антирента, квазірента в глобально-цивілізаційному вимірюванні / Ю.В. Яковец. – М.: ИКЦ «Академкнига», 2003. – 240 с.

Надійшла до редакції 30 квітня 2010 р.